אגב, אני אישית הכרתי דרכו את רבי נחמן כמעט "בבשרי". הייתי בחברון, מול המערה, על הגג, ומצאתי שם ספר על ארץ ישראל וקראתי בו. מאוד התחברתי לזה. תמיד אומרים: החסידות היא "פרטית", ואנחנו "כלליים". ואני אמרתי: תגידו, רבי נחמן הוא פרטי? הרי הוא מדבר על ארץ ישראל ועל כלל ישראל. יש שם דברים עצומים על ארץ ישראל.

♦

"אני אלמד אותך איך ללמוד"

לצד הבקיאות, יש את ההליכה עם התורות בעיון. אני זוכר שפעם הלכנו ברחוב בתל אביב. הרב שאל אותי: אתה רוצה לדעת לעשות שיעורים טובים לעם ישראל? ואז אמר לי: **אני אלמד אותך איך עושים את זה. תבוא עם דף ועט, ואני אלמד אותך איך ללמוד.**

הוא גם סיפר לי שבשלב מסוים חשב להתבטל בפני אחד מגדולי הצדיקים שבדור. אחר כך אמר לעצמו: יש לי נקודה שאני צריך להביא לעם ישראל, ולכן אני צריך להביא את הנקודה שלי. הוא התחיל לדבר איתי על העניין של **"ללכת עם תורות"**, ואחרי תקופה קצרה הכניס את זה לכל החבורה. היו נפגשים בחצות לילה ולומדים יחד. התחילה מסגרת שבה הולכים עם תורה אחת לאורך תקופה. אני לא בטוח אם החליפו תורה בכל חודש; לפעמים זה לקח כמה חודשים. אבל העיקרון היה: **הולכים עם תורה.** גם כשהגענו לחוות גלעד הייתי מנסה להגיע לשיעור בחצות. לפעמים הייתי מאחר... אז לפעמים הייתי נשאר לשמוע מהחלון. אבל היה שם אור מאוד מיוחד.

ומתוך זה התפתח העניין של הספר על **חי כללים**, ואחר כך הקיצור של חי כללים, שמלמד איך ללמוד. וככה באמת עשינו: הלכנו עם תורות. לימים התפרסם הספר "מסילת הקשרים" בנושא הזה. הבנו שזו אחת הנקודות שצריך להעביר לעם ישראל. אחר כך יצאו עוד חיבורים של תלמידים שהמשיכו את הדרך הזאת ובנו בצורה יפה מאוד את לימוד התורות בעיון.

♦

מה פירוש "ללכת עם תורה"?

אני אנסה לחזור על הדברים בכלליות. "ללכת עם תורה" פירושו שאני מחליט לקחת תורה מסוימת וללכת איתה. קודם כול מחפשים את הנושא שבו אתה צריך להשתפר, דבר שאתה מרגיש צורך לתקן, או אתגר שאתה עומד מולו – ואז בוחרים תורה ששייכת אליו.

למשל, הייתה תקופה שהלכנו עם תורה נ"ט, "היכל הקודש", כשבנינו את המרכז בשנקין. "היכל הקודש" היא תורה שעוסקת הרבה בקירוב: אתה בונה מקום שאליו נכנסות נשמות, ו"כל מי שנכנס בהיכל ניתקן". בעל ההיכל צריך להתבודד, ללבות את לבו בבחינת אש המזבח, לשרוף את הקליפות על ידי שהוא שופט את עצמו ומטהר את לבו; ואז הלב שלו מלביש את ההיכל, וכל מי שנכנס להיכל נתקן. בדיוק סיימנו אז להקים מקום בשנקין, ולכן חיינו עם התורה הזאת. רצינו שכל מי שייכנס למקום יעבור באמת איזה בירור, איזו תשובה.

♦

הנרות והנקודות הטובות בשנקין

ב"הינדיק" היינו עושים כל מיני דברים מיוחדים. בדרך כלל היינו יושבים במעגל על הרצפה. הרב לא היה שם בכל יום; הוא היה מגיע פעם בשבוע או פעם בשבועיים. אבל אנחנו היינו שם כמעט בכל ערב. היינו עושים מעגל ומדליקים נרות. כל אחד שמדליק נר צריך לומר משהו טוב שיש בו, נקודה טובה שהוא מוצא בעצמו. וכולם מקשיבים באמת, בעומק, ומתפעלים. ואז היינו הופכים את זה ל"אזמרה".

לפעמים כל אחד שהדליק נר היה מביא גם משאלה או תפילה לפני ריבונו של עולם. היה כל כך יפה לראות חבר'ה חילונים, פריקים, שאומרים: "אני מתפלל שייבנה בית המקדש", "אני מתפלל שאני אתקרב לקדוש ברוך הוא", "אני מתפלל לשמור שבת", "אני מתפלל שאני אצליח להגיע להשם".

ולא היית צריך להגיד כלום. **לא היינו צריכים להגיד כלום.** פשוט הנשמות היו נדלקות. הנשמה של יהודי היא דבר כל כך טהור, והיא אוהבת את הקדוש ברוך הוא. בא מישהו, הדליק את הנר – ונדלקה לו הנשמה. אנשים היו מוצאים בעצמם את הנקודה הטובה, דנים את עצמם לכף זכות, וכולם דנים אותם לכף זכות, ועולים לכף זכות. לא מזמן הייתי בכותל בראש השנה, ופתאום איזה חסיד אמר לי שלום. הסתכלתי עליו – זה היה אחד מהחבר'ה שהכרנו בשנקין. קראו לו אז עופר, והיום קוראים לו נחמן. היו לא מעט סיפורים כאלה.

♦

מזרונים או ספסלים? – נקודת הצדיק, נקודת עצמו ונקודת חברו

ופה אני אספר סיפור מאוד מיוחד, אחד משימושי תלמידי החכמים הקטנים שהיו לי.

כשהקמתי את המרכז ב"הינדיק", דמיינתי אותו כמו אותו בן מלך מסיפור "ההינדיק", שיושב מתחת לשולחן ומלקט פירורים. רציתי מקום בסגנון הזה, ולכן שמנו מזרונים מסביב על הרצפה. היינו יושבים על הרצפה, מנגנים, מדליקים נרות, כל אחד אומר נקודות טובות; עשינו כל מיני תרגילים ופעילויות, והיו גם קבלות שבת מיוחדות מאוד בימי שישי על המרפסת.

הרב בזאנסון, לעומת זאת, אמר לי שהוא מדמיין את המרכז עם ספסלים ועליהם כריות, משהו יותר מסודר. אני הייתי, כביכול, המפקד של המוצב בשטח, ואמרתי לו: רב, אני רואה את זה דווקא כמזרונים על הרצפה. ככה האנשים מרגישים נכון. ואז שאלתי אותו שאלה קצת חוצפנית: האם אני צריך להתבטל לעמדה שלך ולהביא ספסלים, או שאני צריך לעשות לפי מה שאני מרגיש בלב ולשים מזרונים על הרצפה? איך אני יודע מתי להקשיב לרב ומתי להקשיב לעצמי?

והרב נתן לי תשובה מופלאה.

הוא אמר שרבי נחמן מדבר בתורה ל"ד על שלוש נקודות: **נקודת הצדיק, נקודת עצמו ונקודת חברו.** והוא אמר לי כך: **נקודת הצדיק קודמת לנקודת עצמו, אבל נקודת עצמו קודמת לנקודת חברו.** כלומר, אדם צריך קודם כול להיות קשור למסורת עם ישראל, לתורת משה, לצדיקי האמת ולצדיקי הדורות. זו נקודת הצדיק. ובתוך זה יש נקודת עצמו. אדם צריך להיות קשור לנקודה הפנימית שלו. אנחנו אומרים שאדם צריך לדבר בינו לבין קונו, כדי שהנקודה שבו תאיר ללבו, כדי שיהיה קשור לחלק אלוה ממעל שבתוכו.

ויש גם נקודת חברו. צריך לדבר עם חבר ירא שמיים בשיחת חברים, כמו שאנחנו מדברים עכשיו, ולקבל ממנו נקודה טובה. בכל אחד מישראל יש נקודה יקרה שאין בחברו, ולכן חשוב לדבר זה עם זה ביראת שמיים ובעבודת השם. לפעמים מדברים ממש ביראת שמיים, ולפעמים מדברים סתם על דברים שונים – כמו שרבי נחמן היה משחק שחמט עם המשכילים וכך מקרב אותם. גם זה יכול להיות "מקבלים דין מן דין".

ואז הרב אמר לי דבר חזק מאוד ביחס להתלבטות על המזרונים והספסלים: אם הייתי אומר לך שיש כאן מסורת מדור לדור, או ששמעתי כך מרבי נחמן או מצדיקי האמת – זו הייתה **נקודת הצדיק**, ואז היית צריך להתבטל אליה. אבל אני לא אומר לך את זה מצד נקודת הצדיק. אני אומר לך את דעתי האישית: לדעתי כדאי שיהיו כאן ספסלים. במצב הזה אני בשבילך **נקודת חברו**. ואתה, שמרגיש שהמקום צריך מזרונים, זו **נקודת עצמו**. ומכיוון שנקודת עצמו קודמת לנקודת חברו – **אתה צריך להקשיב ללב שלך ולא לדעה שלי.**

אם היה מדובר במסורת ישראל, בנקודת הצדיק, היא הייתה קודמת. אבל כאשר זו רק הנקודה שלי מול הנקודה שלך – הנקודה שלך קודמת. זו הייתה תשובה מופלאה. היא עשתה לי הרבה סדר.

כל הנושא של "להתבטל" בפני אנשים ובפני צדיקים הוא נושא מאוד עדין. יש נקודת הצדיק, אבל לא כל רב בכל דבר שהוא אומר מדבר עכשיו בתור "נקודת הצדיק". לפעמים אנשים מתבטלים לנקודה האישית של הרב ומאבדים את נקודת עצמם, וזה לא נכון.

צריך להקשיב לנקודה הפנימית שלך, וגם להקשיב לנקודת חברו. ואם הרב נמצא כרגע בתפקיד "חברו", בהחלט צריך להקשיב לו – אבל נקודת עצמו קודמת לנקודת חברו. לעומת זאת, אם הרב מביא לך את נקודת הצדיק, את המסורת – זה משהו אחר. אני חושב שזה מאוד משמעותי לבריאות הנפשית והרוחנית, לאיזון הנכון.

אמנם הרב גם היה אומר לי לפעמים: "אתה, לך ללמוד ביטול. אתה כל הזמן מקשיב ללב שלך, לרצונות שלך; לך קצת ללמוד ביטול, להיות חייל...". טוב, מה אני אעשה?

אבל הסיפור הזה היה מאוד מאוד משמעותי בשבילי.

♦

השלב הראשון: לבחור תורה ולשאול שאלות

נחזור לדרך של "ללכת עם תורה". אני אנסה לתמצת אותה בכמה מילים. קודם כול בוחרים את התורה שאתה רוצה ללכת איתה. אחר כך מתחילים **לשנן אותה בבקיאות**, כמה פעמים, ובמקביל אומרים את התפילות בליקוטי תפילות ששייכות לתורה הזאת.

אחר כך עוברים על התורה ומתחילים לכתוב שאלות. כל שאלה שעולה לך – כותבים. סתם, לדוגמה: למה רבנו אמר כאן כך? למה הוא השתמש במילה הזאת? למה הדברים מסודרים בסדר הזה? לכתוב שאלות, לכתוב שאלות, לכתוב שאלות. **השאלות פותחות את הכלי לקבלת התשובות.**

♦

"בשמיים הולכים איתך חברותא"

אחד הדברים שהרב היה אומר הוא שכאשר אתה מכריז שאתה הולך עם תורה מסוימת – גם בשמיים הולכים איתך חברותא עם התורה הזאת. כל מה שקורה איתך במשך היום, כל מה שעובר עליך – המחשבות, הדיבורים, המפגשים – הכול מתחיל להתנהל לפי התורה שאתה הולך איתה. אתה מעורר בשורש את הכוח של התורה הזאת לפעול.

וממש ראינו את זה. כשהלכנו עם "אזמרה", הכול היה נקודות טובות. כשהלכנו עם תורה שעוסקת בנושא מסוים, פתאום הכול מסביב התחיל לדבר את אותו הנושא. הייתה גם פעם שהלכנו עם תורה שעסקה בהסתלקות הצדיק. אני זוכר שפחדתי מאוד שהרב יסתלק. אמרתי: אנחנו הולכים עם התורה הזאת, זה מסוכן... בסופו של דבר הרב לא הסתלק אז, אבל ארז לבנון הסתלק באותה תקופה.

כשאתה הולך עם תורה, לפי התפיסה הזאת, אתה לא רק מבין אותה. אתה מעורר משהו בשורש; כאילו פתחת את הצינורות הרוחניים של התורה הזאת, והיא עכשיו מאירה בעולם.

♦

"מסילת הקשרים"

אחרי ששיננת את התורה במשך תקופה, התפללת עליה וכתבת הרבה שאלות, מגיע השלב הבא.

פותחים את **הפסוקים ואת המקורות** שרבנו מביא: חז"ל, גמרא, מדרשים, זוהר. זה מה שנקרא **"מסילת הקשרים"**. כל מקור שרבנו מביא הוא בעצם קישור. למשל, אם הוא מדבר על אברהם שמקרב אנשים – "את הנפש אשר עשו בחרן" – הוא שולח אותך לבראשית, לזוהר, למדרשים. הוא נותן לך את הלינק לתוך הסוגיה. כמו שהיום יש לינק במחשב: תלחץ עליו, ותיפתח לך שכבה נוספת. רבנו כאילו אומר לך: עכשיו תלחץ על הלינק הזה. פעם חשבתי שצריך לעשות ממש תוכנה כזאת, שכל המקורות יהיו בה קישורים שאפשר לפתוח. אז אתה פותח את הפסוקים, דברי חז"ל, המדרשים, הזוהר – כל מה שאתה יכול למצוא.

ואז קורה דבר דו־כיווני: **כל מה שלמדת במקורות שופך אור חדש על מה שלמדת בליקוטי מוהר"ן, ועוזר לך לענות על השאלות שכתבת.**

ובמקביל, **התורה בליקוטי מוהר"ן מאירה מחדש את כל המקורות שפתחת.**

זה השלב שבו אתה יוצא מתוך התורה בליקוטי מוהר"ן אל כל התורה כולה, ואחר כך חוזר מכל התורה כולה אל התורה בליקוטי מוהר"ן. זו עבודה רצינית. צריך הרבה התמדה. אבל אז אתה מתחיל ממש לחרוז את התורה כולה דרך מנוע החיפוש הזה שרבנו נתן לך. וזה פלאי פלאות.

אחרי שעברת על הפסוקים ופתחת את המקורות, מגיע עוד שלב: לפתוח את **המושגים**. למשל, רבנו מדבר על "מלכות". אז אתה מחפש בספרי המושגים, באנציקלופדיות של חסידות וקבלה וכדומה: מהו המושג מלכות? הוא מדבר על חכמה – תחפש מהי חכמה. וככה אתה עובר על כל התורה דרך המושגים. הכול נעשה קישורים: דבר מתחבר לדבר, שמתחבר לדבר, ונפתחים לך עוד ועוד מעיינות. ואז אתה מתחיל לחבר את הדברים ולנסות לענות על השאלות ששאלת בהתחלה.

כל הזמן הזה אתה ממשיך להתפלל ולהתבודד על קיום התורה. אתה הולך איתה. אתה שואל את השם. אתה אומר את ליקוטי תפילות. זו לא רק עבודה אינטלקטואלית; זו עבודה פנימית.

להגיע ל"גן עדן" – ליקוטי הלכות

אחרי שפתחת את הפסוקים, את המקורות ואת המושגים, והתחדשו לך הקשרים חדשים, אתה מגיע למה שאני קורא לו **גן עדן**: מתחיל ללמוד את הקטעים בליקוטי הלכות ששייכים לתורה הזאת. ליקוטי הלכות מסודר אמנם לפי השולחן ערוך, אבל בעצם כל הלכה שם בנויה על תורה מליקוטי מוהר"ן.

לכן היינו עושים חוברות שאוספות את כל הקטעים מליקוטי הלכות ששייכים לתורה שאנחנו הולכים איתה: אם זו תורת "אזמרה", אם זו תורת התוכחה וכדומה. יש מפתחות של ליקוטי הלכות שאפשר למצוא בעזרתם את המקומות. ואז אתה פתאום מבין מה רבי נתן מדגיש, איך הוא מבאר את התורה ואיך הוא הבין אותה. פתאום ליקוטי הלכות נעשה הרבה יותר משמעותי, הרבה יותר חי ונושם. וגם בליקוטי תפילות אתה רואה איך רבי נתן הבין את התורה. את ליקוטי תפילות לומדים כבר בהתחלה. ליקוטי תפילות מלווה אותך כל הזמן.

ואחר כך אתה באמת עובד על הדברים, מנסה להתקדם ולהשתפר. הולך עם התורה.

♦

ובסוף – שוב "סוכרייה"

ואחרי כל זה חוזרים למה שאמרנו קודם: אתה אוסף את כל העבודה הגדולה הזאת והופך אותה **לסוכרייה ראויה להפצה**. איך אפשר להגיש את כל מה שלמדת דרך סיפור אחד? דרך רעיון אחד? דרך דיבור קטן ומתוק שאדם יכול לקבל? כאילו אתה מביא עכשיו מתנה מתוך כל העבודה שעבדת עליה בבית המדרש.

זה בעצם מה שהרב היה עושה. כשהיינו לומדים איתו, זה היה לימוד בעיון. ואחר כך הוא היה נותן שיעור לציבור, והיית רואה איך מכל מה שלמדנו הוא לוקח איזשהו דבר קטן, מובן ומתוק – ומלמד אותו לכולם.

התורה לא נשארת רק כפי שנלמדה. שהתורה עוברת עיבוד בתוך הלב של הלומד. יש כאן לימוד "פרודוקטיבי": כל לומד פוגש את התורה, חי איתה, והיא מצמיחה בתוכו משהו חדש.

וגם הקדוש ברוך הוא נמצא בתוך האירוע.

אתה לא רק לומד אותיות. **עכשיו הקדוש ברוך הוא מלמד אותך את התורה הזאת.**

כל הבריאה, כל המציאות, מדברת איתך בדרך ומשלימה לך את מה שחיפשת. דברים עולים ומתבררים. זה באמת פלא גדול. כל המציאות משתנה.

♦

"אתה יכול לכתוב את החדשות של הבוקר"

אם כבר מדברים על זה, הייתה תורה נוספת שהלכנו איתה, ובה העניין של "מלא כל הארץ כבודו" ושל "חייב בנפשו" (ליקוטי מוהר"ן, תורה נב). אני למדתי הרבה על קימת חצות. אני עצמי לא מספיק גיבור, אבל היו אצלנו אנשים ממש גיבורים: לקום בחצי הלילה, ללכת ליער ולהתבודד.

והרב היה אומר דבר מדהים: **אתה יכול לכתוב בחצות את החדשות שיהיו בבוקר.** במקום לקום בבוקר ולהתלונן: למה המציאות ככה? למה קרה כך? למה זה קרה? – קום בחצות. תתבודד. תעשה

תיקון חצות. תתפלל על כל מה שצריך. ואז, כשיפתחו את החדשות בשבע בבוקר – אתה כבר השתתפת ביצירת המציאות.

כי אתה נכלל במלכותו של הקדוש ברוך הוא. אתה לא רק צופה מן הצד. אתה יושב עם המלך במלאכתו ופועל בתוך המציאות.

הלימוד ועבודת חצות אינם רק להיות פסיבי מול המציאות. אתה עכשיו, כביכול, **יושב עם המלך במלאכתו**. כמו שכתוב: "מי מושל בי? צדיק" (מועד קטן טז ע"ב). באמת אתה יכול לפעול ולצייר לטובה את המציאות בעבודה שלך.

זה גם נותן לך אחריות גדולה, וגם קצת גורם לכך שאין לך למי להתלונן חוץ מלעצמך. אין לך מה להגיד לשון הרע על אף אחד. אם אתה רואה חיסרון, משהו לא בסדר – קמת? התבודדת? עשית תיקון חצות? יכולת לנסות לשנות את זה. מה אתה רוצה? **תצייר את המציאות לטובה.** אני אומר את זה לעצמי; אני לא שם. אבל זו הייתה הדרך.

♦

מסירות הנפש לגור בתל אביב

ורואים את הקשר בין הדרך הזאת ובין השינוי שהרב חולל במציאות. קודם כול, הרב לקח על עצמו להיכנס לתל אביב. זה מקום לא פשוט בכלל, גם מבחינה נפשית. אני החזקתי שם חמש שנים, ואחר כך עברנו לחוות גלעד. גם מבחינה כלכלית זה לא היה קל. כל המציאות הכלכלית של הרב הייתה תמיד במסירות נפש ממש.

הוא היה מקפיד **לא לקחת כסף על תורה**, ובפרט לא לבקש כסף מן החילונים שבאו להתקרב. הוא רצה שהתורה תישאר עם ריח טוב, בלי שום אינטרס, כדי לעשות קידוש השם. ומצד שני, האנשים עצמם היו צריכים לחיות. מי שעוסק בהפצה צריך הכנסה, יש משפחות, צריך להחזיק את המציאות. הייתה לו גם הנהגה שלא לקחת כסף מהמדינה ומהשלטונות. זה היה חלק מהדרך שלו. היה בו שילוב בין הפריקיות הזאת לבין צד מאוד קנאי של רבי עמרם בלוי, שהוא קיבל ממנו תורה בצעירותו. היה חשוב לו שהתורה לא תתערבב בפוליטיקה, ושהכול יהיה בטהרה. אני חושב שהציעו לו איזשהו תקציב מן המועצה או משהו דומה, והוא לא היה מוכן. היה חשוב לו שהכול יהיה נקי לשם שמיים, בלי להיכנס לפוליטיקה.

אבל מבחינה מעשית זה קשה מאוד. אתה צריך להחזיק בית מדרש קטן, משפחות שגרות בתל אביב, וכל המציאות שם יקרה מאוד. אני לא הצלחתי להחזיק את תל אביב, זה כבר עמד לי בנפש, לא פשוט לגור שם. חוץ מכל האתגר הרוחני – גם יקר מאוד, ואין לך ספונסרים.

והקהילה שם לא עסקה רק בשיעורים. הם היו צריכים להחזיק גם אנשים שנפלו, מחוסרי בית-הומלסים, אנשים שאין להם מה לאכול. זו הייתה ממש עבודת חסד, כל שבת היו מכינים אוכל לכל ההומלסים שמגיעים. לקראת ליל הסדר, עד חצות הלילה היו מקלפים תפוחי אדמה ומכינים לכולם. אוספים כסף, מביאים ארגזים, דואגים לאנשים. מגיעים אנשים מסכנים שצריכים תרופות, ומנסים לעזור ולעזור ולעזור. אנשים שם ממש מסרו את עצמם.

ועכשיו, אחרי שהרב נפטר, צריך להמשיך להחזיק את הקהילה היקרה הזאת. יש שם אנשים שממשיכים במסירות נפש.

וזה מחזיר למה שאמרנו קודם: לפעמים אתה בא לעיר, נותן שיעור והולך. אבל כאן אתה **גר** בתוך תל אביב, וקם בחצות הלילה בתוך תל אביב ומתבודד. זה משהו אחר.

הייתה שם תנועת תשובה, אבל מאחוריה היו חבר'ה שקמים בחצות ומתבודדים ושולחים הרהורי תשובה לכל העיר. הם עושים עבודת הפצה ביום, אבל גם לימוד מעמיק ועבודת תפילה מעמיקה, התבודדות, ניגונים, ציורים וחסד. זו באמת קהילה קדושה מאוד.

♦

דווקא מתוך תל אביב – הגעגועים לירושלים

ובאמת יצא שם אור מיוחד, ששייך דווקא למקום הזה. אני לא בטוח שהוא היה יוצא כך בירושלים.

אני כמובן קשור בכל נימי נפשי לירושלים. אבל אני חושב שלפעמים דווקא כשאתה בתל אביב, כשאתה רחוק, אתה מבין את הגעגוע. אתה מבין כמה אתה צריך קורבנות, כמה אתה צריך להיטהר מכל הטומאות וכמה אתה צריך בית מקדש.

אני זוכר שבשמחת תורה עשינו בתל אביב הקפות ברחובות. הייתה שם חנות ריקה, ובחלון שלה היה שלט: "בקרוב תיפתח כאן..." – חנות של פריצות. עברנו ברחובות ורקדנו עם ספר התורה. כשהגענו לרמזור של הולכי הרגל עצרנו ורקדנו שם עם ספר התורה, ופתאום – אני לא יודע להסביר את זה בדרך הטבע – השלט שהיה בתוך חלון הראווה פשוט נפל. אתה רואה מה זה כוח של שמחת התורה. ובסופו של דבר אותה חנות לא נפתחה שם.

היו חבר'ה שהיו לוקחים "מים אחרונים" ושופכים ליד מקומות של טומאה, וכל מיני פעולות כאלה. הייתה תחושה של מאבק רוחני על העיר.

♦

"שלושת הפסטיבלים" – עלייה לרגל שנפלה

כשהיינו בפסטיבל בומבמלה הקמנו שם כפר תפילה בתוך הפסטיבל. היה שם קיר של מצות יד, וחילקנו מצות עם "לחם אמונה" בתוך הפסטיבל. עשינו שם הרבה פעילויות של תורה. אספנו את כולם לקבלת שבת על חוף הים ועשינו קבלת שבת מאוד מרגשת.

אני זוכר את התפילה: "**ושמע צעקתנו**". אמרתי לעצמי: מה זו "צעקתנו"? ואז הבנתי שיש את הצעקות של הנשמות. צריך לשמוע מבעד לכל התעלומות מה הנשמות באמת צועקות.

אחר כך עשינו סעודה.

ואני זוכר שבכפר התפילה פתאום ראיתי ספר שכתוב עליו באנגלית משהו כמו **Three Festivals**. אמרתי: וואו, איזו השקעה. החבר'ה שהקימו את כפר התפילה אפילו הכינו סידור מיוחד לשלושת הפסטיבלים – שבועות, בומבמלה ועוד פסטיבל... אבל משהו היה לי מוזר. למה הכינו תפילה מיוחדת לפסטיבלים? ואז נפל לי האסימון: Three Festivals – שלושת הרגלים. זה בכלל מחזור לשלוש רגלים! וזה עשה לי "בום". פתאום הבנתי שכל הפסטיבל הזה הוא בעצם **עלייה לרגל שנפלה!**

הנשמות האלה משתוקקות לעלות לרגל לירושלים, לבית המקדש. הן רוצות לנגן, לשמוע את שירת הלויים, לחוות את השמחה הגדולה ואת שמחת בית השואבה. בעוונותנו כשאין לנו עלייה לרגל – יש לנו את ניסיונות הפסטיבלים. אבל בתוך כל החיפוש הזה הנשמה בעצם מחפשת את הרוח, את הקדוש ברוך הוא, את אור השם, "צמאה נפשי לאלוהים לאל חי". רק שהדבר נפל למקום אחר, וצריך להחזיר אותו אל מקורו.

ומתוך זה התחלנו להתחזק יותר בעניין ירושלים ובית המקדש, כדי למשוך לשם את הנשמות.

הרב בזאנסון מאוד אהב את בית המקדש, והוא צייר ציורים שקשורים לבית המקדש. פעם באתי אליו עם חבר והראינו לו הרבה מן הציורים של מכון המקדש. הוא מאוד התפעל. על חלק מן הציורים הוא אמר: רואים את הנפש של מי שמצייר.

♦

כינור לב והרוח הצפונית

אולי נקודה אחרונה. כשבאתי לבקר אותו כשהוא כבר היה חולה, הוא מאוד שמח. ישבנו יחד ודיברנו על "כינור לב" – שיטה טיפולית שאבא שלי פיתח. הרב אמר שצריך לקרוא לזה "כנור לב" בלי יו"ד נוספת, ודיברנו על הרוח הצפונית שהייתה מנשבת בכינורו של דוד בחצות.

הוא אמר לי להכניס לתוך הדבר הזה את **התיקון הכללי**. פעם הוא גם אמר לי לנסות למצוא מישהו שיודע לקרוא תהילים בטעמי המקרא לפי המסורת המדויקת, ולהקליט את התיקון הכללי בטעמים ולהכניס אותו לתוך "כנור לב". זה התחבר אצלו לעבודה של נשימה, נגינה וריפוי.

הוא הזכיר את הדברים גם בספרים שכתב על הנשימה ועל תזונה. בכלל, הוא עסק בהרבה מן החיבורים שבין גוף לנפש ובין חכמה עתיקה לעבודת השם. הוא אהב מאוד גם את הרמח"ל, את "ספר הברית", את רבי דוד ואלי ועוד ספרים מן הסוג הזה.

♦

"משונה? א פריילעכער!"

באחת הפעמים האחרונות שדיברנו, כשהוא עוד היה בטוב יחסית, היה לו איזה מוטו שחזר עליו. הוא הראה לי דברים מתוך "סיפורי מעשיות", "כוכבי אור" ועוד מקורות, וחזר על ביטוי ביידיש: **"משונה? א פריילעכער!"** כלומר: תהיה משונה – אבל תהיה שמח. אפילו לעשות לפעמים שטות ושיגעון כדי להחזיק בשמחה. הוא הראה לי גם את תחילת הסיפור של הבטלר, שצריך להיות בשמחה. להיות מוכן לכך שיצחקו עליך, שיחשבו שאתה משונה – אבל להמשיך לשמוח, לעשות מילי דשטותא ולהחזיק בשמחה גדולה. אני חושב שזה היה מאוד אופייני לו.

♦

העומק שמאחורי המצוות – והעידוד

אם אני מנסה לאסוף את הדברים, אני חושב שאחד היסודות היה **ליקוטי הלכות**: להביא את העומק שמאחורי המצוות, מאחורי התורה. זה חורז את כל השיעורים שלו. הוא ידע להסביר במתיקות ובעומק מה עומד מאחורי הדברים. ומצד שני – החיזוק מן הייאוש. תמיד ציורים

וצבעוניות, ״זמרת הארץ״, ללכת עם התורות, חצות: השילוב של המסורת עם הפריקיות: הציפייה לבית המקדש.

ומעל הכול – מסירות הנפש. אני חושב שהיה לו דיבור כזה: **אני מוכן למסור את כל נפשי וממוני וחיי בשביל הרהור תשובה של יהודי אחד לרגע אחד.**

זה היה הרב.

♦

הספרים והשיעורים שנשארו

יש ברשת הרבה שיעורים של הרב שהוקלטו. יש את הספרים, ויש בוודאי הרבה כתבים שעוד לא יצאו.

יש את הספרים **״אומץ״** ו**״געגועים״**, ספרים מתוקים מאוד, ויש עוד ספרים שעוסקים בנשימה, בתזונה ובעבודת השם. הוא באמת ידע להמשיך את אותם ״מים מני ים״ אל תוך הלבבות של עם ישראל. ומי שרוצה להכיר אותו – כדאי לגשת גם לשיעורים.

צילמו הרבה מן השיעורים, אם כי היו שיעורים שהוא לא הסכים שיצלמו. אני זוכר שרציתי להכין דיסק להפצה. חשבתי: צריך לקחת את השיעורים האלה ולתת אותם לחילונים. וכשבאתי לצלם, הוא אמר: ״לא, אל תצלם. אני רוצה להיות חופשי לדבר״. זה תיסכל אותי, כי כל כך רציתי שהדיבורים האלה יגיעו לעם ישראל. אבל כשהוא היה רואה מצלמה, משהו בחופש שלו לדבר היה נסגר. בשיעורים לציבור הרחב הוא כן הסכים יותר שיצלמו, ולכן נשאר הרבה חומר. מי שרוצה להכיר את תורת רבי נחמן בעומק, לחבר בין פנימיות התורה להלכה ולמעשה, ולפגוש דרך מאוד מתוקה של חיזוק – יש כאן אוצר גדול.

עידוד, ועידוד, ועידוד, ועידוד.

יש עוד ספר חמוד שנזכרתי בו עכשיו, ״קליק״. גם הוא נשרף לי בשריפה. בשלב מסוים, לצורך ההפצה, הרב פתח מעין אתר שבו אנשים היו שולחים שאלות. הוא היה קם בחצות הלילה וכותב תשובות. אלה היו תשובות קצרות יחסית – לפעמים עמוד – אבל מאוד מתוקות ומיוחדות. הייתה לו יכולת מיוחדת לענות ללב של כל אחד בדיוק את הדבר שהוא צריך. התשובות האלה התפרסמו אחר כך בספר.

יש גם ״מסילת הקשרים״ והלימוד של התורות בעיון. אבל אם צריך לבחור דבר אחד, הייתי אומר: קחו את העניין של **ליקוטי הלכות**. יש בזה כבר הכול. אפילו ללמוד ליקוטי הלכות בבקיאות – זה מתוק מאוד, וזה יכול לרפא דורות.

♦

מעט מן הים

אני הקטן שבקטנים. אבל זכיתי קצת לגעת בו, להיות לידו. יש אנשים גדולים ממני שהמשיכו איתו בתל אביב, וממשיכים עכשיו לחזק את המקום. יש עוד הרבה־הרבה מה לספר, ועוד הרבה־הרבה מה לעשות. יש כאן באמת איזון של גשר צר מאוד: לא לנטות לימין ולא לשמאל.

♦ ◆ ♦